Kontroverze humanismu a jeho dědictví v sociálních vědách a v pedagogice

Jaroslav Koťa, Martin Strouhal

Abstrakt

Stať vychází z úvahy o podstatě lidskosti v sociálních vědách a pedagogice na konci šestého století trvání dějin humanismu. Stručně popisuje vývojové fáze humanismu a jeho odlišná hodnocení. Poukazuje na problémy s vymezením pojmů jako jsou humanismus a lidskost, neboť se v jejich případě nejedná o pojmy vědecké, nýbrž filosofické a ideologické. Autoři usilují především o zachycení dvojznačnosti, kterou je možné spatřovat ve vlivu humanistických idejí na kulturní a sociopolitický vývoj Evropy. V souvislosti s hledáním adekvátního pojmu člověka text připomíná problém redukcionismu ve vědách o člověku, které na lidském životě zachycují vždy jen určitý aspekt a naznačuje, že i tzv. alternativní pedagogiky, které se na lidskost a individualitu člověka odvolávají, tak nečiní zcela šťastně. V závěru je formulováno stanovisko autorů k nebezpečí tzv. „odumírání lidskosti“.

Klíčová slova: humanismus; antropologie; marxismus; ideologie; individualistická pedagogika.

Controversy of Humanism and its Heritage in the Social Sciences and Pedagogy

Abstract

The starting point of this text is the question of humanity in the social sciences and pedagogy after six centuries of the existence of humanism. The text describes the evolution of humanism and its various appraisals. It deals with the problem of conceptualization of "humanism" and "human" as these concepts are philosophical or ideological, and not scientific. The authors try to capture the ambiguity of humanistic ideas influencing cultural and sociopolitical European history. The problem of reductionism in the social sciences is mentioned within this context. The scientific perspective only focuses on a limited number of aspects of human life, not on the complexity of man, which is also a problem of alternative pedagogies with their conception of man. In conclusion the authors formulate their standpoint towards the danger of so-called "vanishing of humanity".

Key words: humanism; anthropology; marxism; ideology; individualism in education.

Úvod

V roce 1983 vyšla kniha Konrada Lorenze s názvem „*Der Abbau des Menschlichen*“ (česky v roce 1997 pod názvem *Odumírání lidskosti*), která získala velkou popularitu mezi pedagogy. K Lorenzovi se dodnes odvolávají pedagogové, kteří se chtějí hlásit k humanistickým hodnotám, k humanistické výchově.¹ Humanismus (a nejen díky Lorenzovi) se stal ve 20. století (zejm. v jeho druhé polovině) jedním z nejvlivnějších východisek myšlení o výchově. Lorenzův text o lidskosti nepřipomínáme v této souvislosti náhodou. Ačkoli získal významný vliv v pedagogické komunitě, nedotkl se podstaty problému – slavný vědec, badatel v etologii, totiž nenahlédl téma *lidskosti*, navazující na aspirace původně renesančního humanismu, jako téma filosofické, s výraznými ideologickými a náboženskými implikacemi. To znamená: nezabýval se *pojmem* humanismu jako otevřenou otázkou, kterou je třeba nahlížet v dějinných kontextech, sociálně-politických a náboženských souvislostech, hlavně však skrze analýzu idejí, jež jsou s humanistickým postojem spjaty.

¹ Domníváme se, že nastal čas položit si v pedagogice otázky, které jdou daleko nad rámec Lorenzova eseje. Obecně platí, že pohybovat se uvnitř okruhu idejí předkládaných jiným autorem (ať už je jím Lorenz nebo kdokoli jiný) znamená do jisté míry uznat (byť jen mlčky) jeho vidění světa. V důsledku toho pak zůstávají nepovšimnuty mnohé problémy vybočující z původního rozvrhu – ty však mohou být daleko významnější a nosnější než témata, o nichž uvažoval náš inspirátor (viz Lorenz, 1997).

S ohledem na omezený rozsah studie chceme v následujícím pojednání alespoň částečně upřesnit *peripetie spojené s pojmem lidskosti, zasadit jej do jeho souvislostí s humanistickým hnutím, identifikovat jeho ideologické implikace a pokusit se odpovědět na otázku: do jaké míry humanistické tendence a myšlení kladoucí do svého centra člověka přispěly ke kulturnímu pokroku a skutečné kultivaci západního lidstva? A v jakém smyslu lze naopak hovořit o humanismu jako faktoru dlouhodobého rozkladu duchovního světa založeného klasickou řeckou metafyzikou, rozkladu, který vyústil nejen v duchovní krize, ale též v ideologicky motivované politické a vojenské násilí uplatňované vůči těm, kdo se neztotožnili s dogmatickou představou ideálního člověka a společenského zřízení.*

Metafora odumírání lidskosti jako podnět k pedagogickému zamyšlení

Téma odumírání lidskosti ve spojení s výchovnými výzvami v současné škole je metaforou, naznačující, že bychom se měli zamyslet nad vývojovými tendencemi školního vzdělávání, stejně jako nad otázkou, zda cosi z významných tradic klasické pedagogiky neodchází zvolna do zapomnění. Varování před společenským úpadkem a obavy z ohrožení humanity jsou periodicky vyslovovány v různých souvislostech již bezmála celé jedno století, a výrazně zesílila po druhé světové válce. Mnohdy jde pouze o vágní slogany, o esejistická a empiricky nedoložitelná tvrzení, ale je třeba vzít vážně fakt, že existuje dlouhodobý problém s porozuměním probíhajícím změnám v pojetí základních výchovných principů a cílů, jež byly kdysi součástí poměrně pevně ukotveného hodnotového světa, z něhož však již delší dobu existují jen zbytky. Připomeňme též, že jednu ze zásadních rolí v destrukci klasického (či jak se v pedagogice uvádí tradičního) světa výchovy sehrála moderní věda.

Směřování západního světa k *adoraci vědeckosti* proniklo i do vzdělávacích institucí. Vzdělávání proto čím dál více odpovídá nárokům, jež formuluje pozitivní, hodnotově neutrální věda. Má být objektivní, nezaujaté, vyvážené, je třeba ho neustále kontrolovat a výsledky tohoto přezkoumávání průběžně a objektivně evaluovat. Zdůrazňuje se význam školního a třídního managementu, hledají se principy efektivního řízení edukačních procesů, zkoumá se, zda přece jen nakonec nalezneme účinný algoritmus fungování dobré školy. Ze škol ale zároveň ustupuje výchovný nátlak, který je nahrazován rétorikou demokratičnosti a antiautoritářství. Po zkušenostech s totalitními režimy získala škola punc místa, v němž lze mít obavu z indoktrinace, proto se (alespoň pokud jde o oficiální stanoviska) výchovné snahy omezují na minimum, přenechávají se rodině² a škola se spokojuje se vzdělávací funkcí, zaměřenou zejména na přípravu k povolání. Již

² Socialistický režim nikdy příliš nedůvěřoval výchově v rodině, protože ideologové dobře tušili, že rodiny jsou posledními baštami tradic, které se institucionalizovaná výchova komunistického občana snažila vykořenit nebo odstranit. Ani po roce 1989 se škola nedokázala vyrovnat s nároky, které generuje složitá struktura

se téměř nemluví o tom, že by snad učitelé měli žáky vychovávat, předávat jim nějaké hodnoty a formovat jejich postoje tak, „...*aby jejich řeč byla ano–ano, ne–ne*“. Namísto toho slyšíme varování před předáváním subjektivních preferencí a neutuchající me-mento vyváženosti, korektnosti a tolerance.

Není naším záměrem jakkoli zpochybňovat přínos vědeckého přístupu k výchově, vzdělávání, ke škole a rozhodně nechceme tvrdit, že by škola měla indoktrinovat žáky jakoukoliv konkrétní ideologií. Připomeňme si však, že svět, v němž má určující a často jediné slovo věda provázaná s technikou, tj. svět bez víry, tajemství a *prožívaného smyslu*, svět tzv. hodnotově neutrální, Max Weber kdysi z dobrých důvodů označil jako *odkouzlený*. Jsme schopni si všimnout, že v takovém světě posiluje materialismus a hédonismus, méně už reflektujeme to, že v něm také bují zjednodušující závěry založené na analytickém přístupu, ale už téměř vůbec se nesetkáváme s pokusy o syntézu; takový svět favorizuje jednostranně zesílené perspektivy výkladu, jež nedbají na komplexnost a mnohvrstevnatost věcí; především ale v tomto odkouzleném světě *dochází k podceňování duchovního života*, což má na první pohled nezřetelné, nicméně zásadní důsledky. Vše božské, a nakonec i smysl vyprchávají ze světa, v němž není místo pro tajemství, transcendenci a setkání s pravdou v silném slova smyslu, zbývá jen neutralizovaný prostor pro teze, antiteze, názory a konflikty mínění, které se mají střetávat na jakési objektivní půdě vědeckého prověřování a praktického zhodnocování. Z takového světa, který je důsledkem teoretických konstrukcí nejrůznějšího druhu, mizí přirozená zkušenost a schopnost člověka vidět a sdílet i to, co je vědecky a technicky nezjistitelné. Jaké důsledky to přináší pro pedagogiku, která si zpravidla uvědomovala křehkost a nezajištěnost výchovného počínání? Co podstatného může zmizet ze škol, pokud budou pojmány jen jako přípravy k povolání, z nichž vyvanula Komenského vize dílen lidskosti?

Metafora *odumírající lidskosti* nás v principu staví před úvahu o úloze historické zkušenosti s dějinnými proměnami představ o člověku a jeho životních úkolech. Dějiny humanismu jsou na jedné straně dějinami pokroku v zjemňování přístupu a rostoucího respektu k hodnotě člověka, na straně druhé dějinami regrese, jenž odpovídá prohlubujícímu se zapomínání na křesťanská a metafyzická východiska humanismu. Některé formy humanismu měly sklon k degeneraci a skýtal následně otřesný pohled na likvidaci všeho, co by měl člověk považovat za nedotknutelné. Tak mohlo například úsilí o solidaritu, rovnost a sociální jistoty zdegenerovat do nelidského teroru ospravedlňujícího se marxistickým mýtem o budoucím ráji lidstva, které se jednou provždy zbaví odcizení a vykořisťování.

Humanita a humanismus jako postoj, který ji prosazuje, rozvíjí a chrání, však mají zvláštní, *sebeobnovující se* ráz. Již na samém úsvitu řecké kultury bylo možné se setkat s pojetím lidskosti jako úkolu, jež před lidstvo staví nikoli sám život s jeho výzvami

vztahů vzdělávací instituce a rodiny, takže v mnoha lokalitách nenašla vhodný výchovný konsensus či modus vivendi. Spolupráce rodiny a školy zůstává velkým tématem budoucnosti českých škol.

a potřebami, nýbrž *idea*. Teprve svobodná reflexe založená na konfrontaci života s ideou pomohla ukázat v době úpadku řecké demokracie aktuální stav lidství jako nedostatečný a posilovat tendence k transcendenci života, k jeho nekonečnému zdokonalování. A to navzdory ohrožením a pádům, které byly v dobových střetnutích nevyhnutelné. Studium dějin dokládá, že kdykoli se vyčerpala nebo zkrachovala některá z variant humanismu, začala se vzápětí formovat nová. Pokusíme se nyní o stručnou rekapitulaci vývoje ideje, která se ne zcela přesně, protože příliš obecně, označuje jako humanistická.

Rozporuplné počátky. Přínos renesančního humanismu a první vlna jeho diskreditace

Idea humanity a úsilí o zlidšřování četných oblastí společenského života mají své dějiny, a dokonce složitou prehistorii. Tuto prehistorii lze psát již od chvíle, kdy vlivem sofistů došlo ve filosofii k obratu, který lze nazvat moderní terminologií *antropologickým*: namísto zájmu o povahu přírodních procesů, namísto studia FYSIS, začaly do filosofických diskusí pronikat otázky spojené s lidským životem. Tendence zaměřovat se na problém dobrého života a jeho ctností se koncentroval u Sókrata dokonce v jediný smysluplný úkol filosofování. Jakkoli se otázky tzv. praktické filosofie staly po Sókratovi trvalou součástí velkých filosofických systémů, nikdy se o člověku neuvažovalo jako o jediném východisku – antropologie byla funkcí filosofie bytí, a i Sókratés uvažoval o dobrém životě ve světle širěji založené filosofické reflexe o idejích.

V období středověku lze o humanistických tendencích hovořit s poněkud odlišného zorného úhlu – výklad člověka a dobrého života již nebyl veden prostou zvědavostí a nadšením ze schopnosti myšlení nahlédnout do hlubších dimenzí věcí, nýbrž byl motivován nábožensky: tím, jak člověk pobývá na světě a jak se vztahuje k Bohu, spolurozhoduje ve své konečnosti o tom, zda se jednou bude podílet na věčnosti. Humanistické tendence v rámci náboženské víry propojovaly jedinečnost a omezenost lidské existence s otázkou, zda a jak si člověk zaslouží spásu a věčnost, či zda a v důsledku čeho zápas o ně prohraje.

Skutečný humanismus jako filosofický postoj, jež činí člověka východiskem i účelem myšlení, přichází ke slovu teprve v renesanci. Renesanční pohled lidský život „nevyprazdňuje“ přesvědčením, že vše podstatné se odehraje teprve na věčnosti, v neustále odkládané *eschatologii budoucnosti*, protože pozemské žití nelze chápat jen jako přípravou etapu, nýbrž jako aktuální dění a trvání s vlastní nemalou hodnotou. Stále sice platí, že člověk se v pobytu na zemi rozhoduje a jedná s plnou odpovědností vzhledem k budoucnosti a možné spáse, je bytostí svědomí a svobody, avšak vedle tradičních motivů tíhy viny, svědomí a nutnosti volby, odhaluje i bohatost a krásu pozemského života. Tuto krásu lze zakoušet skrze smysly, v oceňování přírodních forem *theatrum mundi*, lze ji však také nalézt i v jazyce a dalších formách uměleckého ztvárnění skutečnosti.

Zejména jazyk se stává důležitým médiem kontinuity vzdělanosti. Aby jedinec mohl proniknout do nádhery a dokonalosti děl antiky, musí se naučit klasické jazyky, které mu umožní vykročit na cestu k základům lidského vědění, vnořit se do textů starých myslitelů, do učených traktátů, ale i úchvatných příběhů a poezie.

Humanismus se stal hnutím oslavy člověka a tím otevřel dosud neuvědomované možnosti jeho seberealizace. Tím zahájil i pohyb stupňování nároků, které si člověk ve vztahu ke světu a životu činí. Již samotný nástup humanismu byl poznamenán vznikem protestanského hnutí a spory, jejichž nejvýznamnějším příkladem byl ten mezi Erasmem Rotterdamským (1466–1536) a Martinem Lutherem (1483–1546). Jejich dispute o víře, svobodě a lidském rozumu dospěly nakonec k roztržce mezi humanistickým hnutím a protestantskou církví. Humanisté byli zpočátku většinou hluboce věřící, ale vstupovali do pozdně scholastických sporů o prioritu rozumu či víry, aby prosadili obraz člověka, který dokáže akceptovat a užívat hodnoty pozemského života, zejm. studií a kulturního obohacování. Energicky se zasazovali za prohlubování vzdělanosti, jež měla zaručit vyšší míru nezávislosti a svobody každého jedince, a to mnohem dříve, než se tato myšlenka stala součástí ideologie osvícenců. To mělo jednoznačný důvod – původně jednotné křesťanství se začínalo štěpit a s tím zanikat i možnost jednotného teologického výkladu člověka. Humanistický důraz na lidskou emancipaci skrze rozvoj národních jazyků a posilování individuality se spolu s rozvojem přírodních věd staly nejvýraznějšími podílíky na rozvratu staré Evropy, kterou po celá staletí propojoval latinský jazyk vzdělců, jazyk církve. Nové, humanisty prosazované programy života proto nejen podnítily řadu konfliktů, ale našly bohužel své vyvrcholení i v občanských a církevních válkách.³

O idejích a hodnotách, které vstoupily do lidských dějin díky humanistům, by bylo jistě možné psát rozsáhlé encyklopedické studie. Ve všech variantách humanismu je však zarážející, že ani poté, co se termín „humanismus“ stal běžnou součástí slovníku novověké filosofie a sociálních věd, nikdy nebyl přesněji či spíše jednoznačně definován jeho pojem. Tím pádem také *nebyly a nejsou kladeny otázky po skutečných možnostech a mezích humanismu*. Mnozí jej velebí jako jeden z úžasných květů západní civilizace, jako nástroj přispívající k pokroku lidstva, bohatosti kultury a k prohloubení vzdělání. Na druhé straně je proklínáným proudem, který nelze myslet bez obrovského podílu na krachu jednotné křesťanské Evropy. Rozklad jednotného křesťanstva připravil a vyklidil půdu hnutím, jež se skrze ideu náboženské emancipace sice podílely na vzniku národních kultur, ale skrze diferenciaci jednotlivých národů vedly nakonec k jejich separaci od celku evropského duchovního společenství a společně pěstované kultury. *V zásadě je výraz „humanismus“ vysoce problematický, mlhavý, obtížně objasnitelný či spíše*

³ Christopher Dawson přesto humanismu přiznává zásluhy na tom, že zabránil vzniku první evropské „železné opony“ mezi reformačním severem a katolickým jihem. Humanisté ale neměli dostatek síly, aby se stali jedním z prvků od sebe se vzdalujících náboženských proudů, i když dokázali na půdě asketických protestantských hnutí vzkrísit pomocí poezie a literatury neobyčejně bohatství idejí, viz Dawson, Ch. (1970). *Krise západní vzdělanosti*. Řím: Křesťanská akademie, s. 37 a násl.).

nedefinovatelný. Proto si do jeho obsahu mohou lidé v rámci různých ideologických konstrukcí *projektovat nejrůznější představy*, a to i takové, jež s původními aspiracemi humanistů mají jen velice málo nebo dokonce nic společného.

Jeden z nejpronikavějších kritiků historického vývoje a dopadů humanismu na kulturu Západu John Carrol začíná svou velkou studii o humanismu takto:

„Žijeme uprostřed trosek impozantní, půl tisíciletí trvající éry humanismu. Všude, kam náš zrak dohlédne, panuje naprostá zkáza. Kultura, jež nás obklopovala, je rozbita na padrť. Je jen stěží možné nalézt úkryt před vánkem, jež přináší chlad vesmíru; o ledových bouřích, které člověka se železnou pravidelností vytrhují z útulného bezpečí každodennosti a staví ho tvář v tvář zapomnění, ani nemluvě. Můžeme se pak divit, že jsme vyčerpaní? Jsme zoufalí, leč stále lhotejší. Jsme bojácní, leč nikoliv vyděšení. Jsme neteční v našem pustém pachtění. Bezdomovci ve vlastních domovech, strádáme ve své mnohosti...“⁴

Carroll ukazuje, že již nejsme schopni dosáhnout útěchy. Naše kultura se rozpadla a člověk se stal hluboce osamělý. Jsme v situaci, kdy přišel čas pohřbít zklamávající mýtus. Humanisté chtěli vyvázat člověka z teologických souvislostí, aby se nakonec pokusili nahradit Boha člověkem. Z lidské bytosti učinili střed vesmíru. A z tohoto středu se člověk snažil zavést na zemi vlastní pořádek. Carrollovo pojetí připomíná kritiku rodící se industriální společnosti u T. G. Masaryka, který v popisu společenské krize mluvil o „titánství moderního člověka“⁵. Titán, svrhnuvší stará božstva, se sám postavil na piedestal, z něhož začal „mistrovat“ svět, pokládaje se za boha. Masaryk měl za to, že v titánství lze spatřovat jeden z velkých zdrojů krize moderní společnosti, která samu sebe považuje za vrchol dlouhodobého pokroku. Analýza fenoménu sebevraždy však Masarykovi ukázala pravý opak: pokrok je slupkou skrývajícím prohlubující se duchovní a hodnotový rozklad, na němž má lví podíl tzv. moderní osvěta a emancipace.

Osvícenství, obrat k člověku na konci metafyziky a druhá vlna diskreditace humanismu

Humanistické myšlenky přejímané do osvícenských sociálně-politických teorií se nakonec staly i ideovým podložím Velké francouzské revoluce, která otřásla celou západní společností. Již v předrevoluční a porevoluční epoše řada humanistů programově tihla

⁴ Carroll, J. (1996). *Humanismus. Zánik západní kultury*. Brno: CDK, s. 7 a násl.

⁵ Již ve spisu o sebevraždě, Masaryk psal o tom, že „...společensky hromadný jev sebevraždy jest ovocem pokroku, vzdělání, osvěty“ [Masaryk, Garrigue, T., (1904). *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Leichter, s. 114–115]. Podrobněji se k této otázce Masaryk vyjádřil v knize *Moderní člověk a náboženství*. Praha: J. Leichter, 1934, viz třetí oddíl knihy od s. 251 s názvem *Moderní titanismus* je věnován kritice moderní společnosti a jejích úpadkových tendencí. K otázce titanismu se vrátil i v dalších textech věnovaných rozboru evropské situace a ruské společnosti.

k ateismu a k nově se formující ideji pokroku. Jedním z velkých výbojů filosofického humanismu navazujícího na společenské myslitele, jakými byli Jean-Jacques Rousseau či John Locke, bylo vytvoření ideového základu budoucí *charty lidských práv*. Ta byla sice v jádru inspirována i náboženským personalismem připisujícím jedinečnou hodnotu každému jedinci, ale vazba na náboženství se v konceptu individuálních práv stala soukromou záležitostí (umožňující též zvolit cestu agnosticismu či ateismu a zůstat bez vyznání). Důležité bylo, že z náboženských a společensko-filosofických předpokladů byl zformulován koncept lidské důstojnosti, který nabyl podobu právních dokumentů. Aby bylo možné tuto důstojnost efektivně hájit, byla na základě předchozího vývoje později akceptována 1) myšlenka demokracie v celé řadě možných národních variant, 2) politiky zajištěná a stále se rozšiřující nabídka řešení palčivých sociálních otázek a 3) státem řízená a prosazovaná eliminace agresivity a násilí, rasismu, xenofobie a dalších prvků lidské kultury, které ohrožují důstojnost a svobodu lidské bytosti.

Druhou vlnu obnovení zájmu o člověka jako východiska filosofování i společenské praxe zaznamenáváme v myšlení druhé poloviny 19. století, kdy se jakožto nevěrohodný začal rozpadat metafyzický výklad světa objímající veškeré světové dění a ukazující cestu k absolutnu. Společenská a duchovní krize jako důsledek krachu metafyziky se však nedostavila okamžitě, naopak byla neustále „odkládána“, přičemž ústřední roli v tomto odkládání sehrál právě humanismus a různé formy jeho antropocentrických ideologií, zejména pak marxismus.

Po Hegelově smrti, podobně jako v renesanci, se stal opět jednotlivým prvkem stavby západní filosofie a vědění člověk.⁶ Feuerbachova kritika náboženství byla vystavěna na tezi, že posvátné je výsledkem projektivní aktivity lidí. Jádro problému křesťanství Feuerbach spatřoval v tom, že idealizované, sakrální lidské výtvoř mají následně vliv na odcizení člověka jeho vlastním dílu. To byl výrazný inspirativní podnět pro další kritické výboje. Mladohegelovci Karel Marx a Bedřich Engels, kteří na Feuerbachovu analýzu náboženství navázali, rozšířili ji na fungování celé západní společnosti. Předmětem jejich kritiky se vedle náboženství stala kapitalistická produkce zboží – mechanický, ba otrocký vtaž k práci stejně jako pouhé kořistění zisku bez vlastního nasazení prohlubují odcizení člověka jeho výtvořům.⁷ V duchu tohoto hodnocení bylo východisko veškerého filosofování vztaženo k člověku a k uspokojování jeho materiálních potřeb. Z toho pak těžila hluboce nenávislná kritika kapitalistické společnosti, jež viděla jen její negativa a pomocí ideologických nástrojů se ji snažit rozmetat ve jménu osvobození člověka ze sociálně-ekonomických forem odcizení. Marxismus představoval a stále ještě představuje jeden z proudů, který sama sebe vyhláší za dědice nejlepších humanistických tradic lidstva; jak ovšem dopadl marxistický experiment v řadě zemí, netřeba komentovat.⁸

⁶ Renesancní a osvícenský humanismus jistě nebyl jediným duchovním hnutím, které se výrazně podílelo na vývoji západu, jeho role je však až do 18. století zásadní. G. W. F. Hegel umírá v r. 1831.

⁷ Srovnej k tomu: Marx, K. (1978). *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. Praha: Svoboda.

⁸ Z marxismu přešly některé konstitutivní ideje do některých dalších antropologicky orientovaných filosofických proudů. Například myšlenka dějinnosti, resp. přesvědčení, že dějiny spoluvytváří člověk svou aktivitou,

Uvedli jsme, že za první vlnu historické diskreditace humanismu lze považovat ve svých důsledcích destruktivní vystoupení humanistů rozrušující jednotu křesťanské Evropy. Druhou diskreditační vlnu představují marxisté v zemích, v nichž po násilných a nedemokratických převratech vytvořili nové formy totalitární vlády. Hlásili se horlivě k odkazu humanismu a vyhlášovali směřování k pozemskému blahu lidstva v beztrždní společnosti bez ekonomických ořesů a kapitalistických hospodářských krizí. Každodenní realita v tzv. „táboře socialismu a míru“ se v poměrně krátkém čase ukázala jako naprosto odlišná od stranických proklamací: věznění nevinných, zneužívání jejich otrocké, nucené práce, čistky v kritické opozici a mezi svobodně smýšlejícími, deformace v kultuře, vědě, vzdělání, snaha budovat přehradu oddělující východ a západ – a mnoho dalších skutečností prakticky zdiskreditovaly veškeré proklamace o humanismu. Naopak se marxismus stále více odhaloval jako ideologický nástroj totalitárního útlačení milionů obyvatel socialistických zemí. V nich si tento typ „humanismu“ vyžádal obrovské množství obětí usmrčených v koncentračních táborech typu gulagů nebo uvržených do věznic satelitů Sovětského Svazu. Novodobí humanisté nenaplnili sliby, které předkládali jako „ideál lidského osvobození“, naopak bez váhání pozabijeli mnohé z těch, jimž původně slíbili přijít na pomoc v jejich emancipačním zápase. Odepsali pár desítek milionů obětí ve jménu iluze, jejímuž naplnění nemělo stát nic v cestě.⁹

Morální a společenské selhání komunismu vedlo ke krachu jednoho z nejvýraznějších hnutí, které se programově hlásilo k humanismu a starosti o člověka, a mnozí komunisté dokonce své selhání omlouvali a dosud omlouvají ušlechtilostí původní ideje. Problémem tohoto typu „humanismu“ bylo, že se s pravdou zacházelo jako s účelovým nástrojem, který lze podle potřeby a zájmů ohýbat a zneužívat k potlačování opozice; pravda tím byla degradována na pouhý ideologický instrument. Mesaliance humanismu s ideologií, resp. inherentní tendence humanismu se ideologií stávat nakonec dokázala zplodit nestvůrné činy.

Druhá část textu bude publikována v čísle III-2017.

zatímco dějiny se pak zpětně podílejí na utváření lidské společnosti a na vzdělávání lidí. Proto myšlení konce 19. století obecně akcentuje praktickou aktivitu člověka a jeho možnosti měnit a přetvářet nejen svět, ale i sebe sama. Tuto ideu nacházíme i ve filosofích, jež nesouhlasily s marxistickou představou dějinné eschatologie (historismus, bergsonismus), završující se v nově nastoleném ráji beztrždní společnosti kdesi v neurčité budoucnosti.

⁹ Alain de Benoist uvádí, že již v r. 1921 bylo v sovětském Rusku 21 koncentračních táborů, v nichž byli umístěni především starci a ženy; v r. 1923 jich bylo již 75 a k tomuto datu bylo popraveno 1,8 milionu opozičně smýšlejících. V letech 1934–1947 bylo do gulagů posláno 15 milionů Rusů. Viz k tomu Benoist, de, A. (2011). Totalitarismus. Komunismus a národní socialismus. *Kontexty, časopis o kultuře a společnosti*. III(1), s. 25–35.

Literatura

- Benoist, de, A. (2001). Totalitarismus. Komunismus a národní socialismus. *Kontexty, časopis o kultuře a společnosti*. III(1), s. 25–35.
- Carroll, J., & Pšeja, P. (1996). *Humanismus: Zánik západní kultury*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dawson, Ch. (1970). *Krise západní vzdělanosti*. Řím: Křesťanská akademie.
- Frankl, V., E. (1995). *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta.
- Foucault, M. (2007). *Slova a věci*. Brno: Computer Press.
- Lorenz, K. (1997). *Odumírání lidskosti*. Praha: Mladá fronta.
- Masaryk, Garrigue, T. (1904). *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. Praha: Jan Leichter.
- Masaryk, Garrigue, T. (1934). *Moderní člověk a náboženství*. Praha: J. Leichter.
- Marx, K. (1978). *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. (překlad Jaroslava Pešková a Jiří Pešek) Praha: Svoboda.
- Rutschky, K. (2001). *Schwarze Pädagogik: Quellen zur Naturgeschichte der bürgerlichen Erziehung*. 8. Auflage. München: Ullstein.
- Schoenebeck, H. (1997). *Život s dětmi bez výchovy*. Pardubice: Univerzita Pardubice.

Kontakt:

PhDr. Martin Strouhal, Ph.D. & doc. PhDr. Jaroslav Kota
Katedra pedagogiky, Filozofická fakulta
Univerzita Karlova
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
E-mail: martin.strouhal@ff.cuni.cz; jaroslav.kota@ff.cuni.cz